

zašto frojd?

Poznajemo šalu koja služi kao ilustracija psihanalitičarevog cepidlačenja u lečenju: ako pacijent obično dolazi sa začašnjem na seanse, agresivan je: prerano, zabrinut je; ako dolazi na vreme, opsednut je. Pošto nema četvrte mogućnosti, pacijent je doveden u bezizlazan položaj: ma šta da kaže i čini, nikada neće biti u pravu. Prirodno, šala postiže željeni učinak samo što zabašuruje glavno, jer ono što odlučuje u nekoj prilici nije svako od mogućih ponašanja u odnosu na satove, nego *suvise ili suviše* pravilno, koje se u tome ističe i postaje upravo time teško od značenja (u psihanalitičkoj aritmetici »*suvise*« se ne računa, ili, radije, ono se računa za nešto drugo, drugde, a ne na kraju zbira koji teži da uveča). S druge strane, ovaj pregled iznosi na video upravo onto što nastoji da sakrije: da psihanaliza pripada intelektualnom prostoru, u kojem ništa ne može *a priori* da bude nazvano dobrom, ispravnim, umeršnim, normalnim. Za nju, tačnost nije neophodno superiorna svojoj suprotnosti, kvalitet nema, po sebi samom, prednost nad svojom odsutnošću, nijedan izbor nije na prvi pogled normalan, čak i ako je stvarno jedino moguć, pozitiv ne ulazi uvek u zbir, najbolje nije uvek istinito, a istinito nije uvek sigurno. Ova sumnja preobrazava čak i očiglednost i najprirodne kretnje u materijalu za analiziranje, svakodnevni zdravi razum se zbog nje ozlojeđuje, kad u njoj ne vidi predmet za šalu, dok, uz najbolju volju, mislilac naviknut na druge intelektualne sisteme ne može izvesti da ga ona ne pogodi. Međutim, sve dok psihanaliza ostaje u svome sopstvenom poretku, valja održati to stanje stalne sumnje, taj »zao duh« koji je radikalno razlikuje od svih ostalih oblika misli.

Usled paradoksalnog cepidlačenja, koje u načelu ne štedi nijedan sud, psihanaliza je u pravu da odbija gotove ideje, čak i one koje se tiču njenih sopstvenih odnosa s javnošću. Naime, ako, s običnog stanovišta, doček koji joj se priređuje trenutno može da bude označen dobrim ili lošim, neprijateljskim ili oduševljenim, korisnim ili štetnim za njeno rasprostiranje, psihanalitički to nije dovoljno da odmeri njen domaćaj, valja još da se sazna da li interesovanja za psihanalizu jesu zaista interesovanje o psihanalizi, drugačije rečeno, da li to za nije prerašeno *protiv*. Verovatno, jedina od svih intelektualnih disciplina, ona ne može da se ograniči na razoružavanje svojih protivnika dokazima i argumentima, njoj pripada još i analiziranje uzroka njihovog neprijateljstva i, uz to, mora da se pričuva svoga sopstvenog uspeha.

Istina, Frojd je bio predmet zlobe, ali ga je ona oslobođila brige za onaj podmukli oblik odbijanja koji se tumači suviše velikim ili suviše brzim uspehom. Sve dok se valjalo boriti protiv snažnog neprijateljstva naučnih krugova i jednog dela prošenog mnenja, opasnosti uspeha bile su zaista odviše nestvarne da bi se Frojd zadražavao na njihovom razmatranju. Veoma rano, međutim, on uvidio da je oduševljenje za njegove ideje moglo da bude, i da je često bilo, samo vidljivo lice potajnog neprijateljskog držanja, čije su preteranosti ili neumesan žar odavali upravo određan karakter. Tako je od 1909, za vreme putovanja u Sjedinjene Države, morao, istovremeno, da se trudi da pobedi mnenje i da se brani od svojih prvih američkih pristalica, koji su, čak i pre nego što su ga temeljito razumeli, prekoračivali njegovu misao, nalazeći u njoj ono što su sami u nju unosili: jamstvo nove etike ili obećanje idealna koji je najzad naučno zasnovan. To je razlog što on u svojim američkim predavanjima stavila naglasak naročito na deo seksualne slobode, koji pojedinac mora da sačuva ili ponovo osvoji, protiv društva i kulture, zavisnih od strogo gušenja nagona. Pri svemu tome, nekoliko godina kasnije, pošto je ova ideja bila shvaćena u smislu biheviorizma, Frojd je bio primoran da podseti da je, brkajući seksualnu slobodu i unutrašnju slobodu, kao da su proste higijenske mere mogle pospešiti razumevanje i izlečenje neuroza, isključivan psihanalitički pojам seksualnosti, koji je, definišući fenomen suštinskog psihičkih, proizšao ne iz praktičnog i društvenog poretku, nego, pre svega, iz psihologije. Doslovno shvatanje seksualnosti, prekomerno rastući, dovodi, znači, do istog rezultata, dva krajnja dela užalud idu u suprotnim smerovima, oni ne prepostavljaju istu vrstu intencija, istu želju da se zaokruži neprijatna činjenica ili da se učini bezopasnom. Viđena pod ugлом ovog ekstremizma i njegovih skrivenih ciljeva, u čemu Frojd neće oklevati da prepozna ekyivalent »otporas pacijenata u lečenju, burna istorija psihanalitičkog pokreta je manje nejasna nego što se čini; nalazimo u njoj makar neprekinitu nit, koja nikako ne ispoljava tiranski karakter Frojda ili njegovu sitničavu brigu za ortodoksiju (on je imao samo jednu: opreznost) ali svakako više ispoljava potrebu u kojoj se nalazimo — da bez prestanka ispravlja »*suvise*«: suviše malo, suviše brzo, suviše daleko, suviše visoko; u tome su ga različito požurivali na popuštanje, da bi se, u stvari, vratio na pređašnje stanje misli. Tek što je izašao iz usamljenosti, zbog koje je patio godinama, — Frojd, naime, nije mogao da se ra-

duje dugo što je nekolicinu ljudi naučio da »podnesu komad istine« (*Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung*, Gesammelte Werke, t. X, str. 87) bio je prinuđen da konstatuje kako su ga njegove najhrabrije pristalice sledile očigledno samo zato da bi ga prevazišle, i to na takav način da njihov radikalni zanos, njihovo nestrpljenje da uopštavaju i spaljuju etape nisu bili manje opasni za zdravlje nove nauke nego čutanja ili poruge njegovih deklariranih neprijatelja. Tako je psihanaliza od početka svoje istorije proveravala dvostruku zakon transfera i otpora koji sam konstituiše čitavu njenu ortodoksiju. I ma kojim putem da se poslužila u toku pedeset godina, ova je provera do sada nikada nije izneverila.

*

Značajno je da se većina novina, što se tiče psihanalitičke teorije, svodi na mali broj postupaka, uvek istih, mada radiju najrazličitije ideje, a koji, uglavnom, prilično liče na one što psihanalitičar bez prestanka mora da pronalazi u svakodnevnom radu. Naime, najčešće novine uvode se polazeci od autentičnog frojdovskog pojma čije se mesto i proporcije menjaju, bilo da se on izoluje odvajanjem od suprotnog termina s kojim je solidaran i bilo da se proširuje ili sužava potpunim prijapanjem sa susednim pojmovima, pozajmljenim iz drugih kulturnih sektora; bilo, najzad, da se stavlja u središte refleksije, udaljavanjem svega što ga čini aktivnim u teorijski život organizmu. Tokom vremena nijedan presudan frojdovski pojam nije umakao ovim prostim ili složenim operacijama, koje uvek obebeđuju dvostruku funkciju, jednu korisnu, pošto bi bez njih istraživanje prestalo i pošto bi, bez istraživanja, psihanaliza izgubila polovinu svoje vokacije, padajući na razinu čiste prakse; drugu sumnju, pošto, nezavisno od svojih priznatih motiva, one podmuklo potpomažu prerani skok teorije u bilo koju *s ove strane* — biologiju, fiziologiju, psihologiju ponašanja — ili u neke teorije s *one strane* — moral, teologiju, filozofiju, — što je uvek samo više ili manje naučna i moderna verzija onoga što je Frojd zvao *iluzijom* (kako bi rekao, uostalom, da je ovim novim ideološkim katehizmima, kad se sve uzme u obzir, on još uvek prepostavljaо stare!). Tako se *libido* odmah proširivaо na proporcije univerzalne energije (Jung), a bio je to dobar način da se on liši seksa i, uništavajući samu osnovu teorije, da se vrati u metafiziku. Ili, naprotiv, sužavali su ga do krajnosti, izdvajajući seks iz seksualnosti (Amerikanci), to je značilo izbaciti iz psihanalize ideju o psihoseksualnosti, na kojoj počiva njenje naučno opravdavanje i bez koje ona nema ništa više suštinsko da kaže. Na isti način — i, s obzirom na frojdovsku sumnju, iz istih razloga — svuda se upliato nagon, prepostavljajući nagon »dobrog«, »lepog«, »božanstvenog«, »idealnog« (Jung, Binsvanger, Pfister, Putman, itd.); bilo je to elegantnije, ali ne manje tendenciozno nego ignorisati nagon ili konstatovati njegovu specifičnu ulogu u ustrojstvu psike. Ili, zatim, pozivajući se na ogromnu pukotinu načinjenju *Naukom o snovima* u zdanju tradicionalnog znanja, odlučivalo se za san *protiv* stvarnosti, za nesvesno *protiv* svesnog, za *To protiv Ja*, što je, u ime radikalnog frojdizma, vodilo direktno u apoligiju delirija i ludila (nadrealizam)², u oduševljenje za iracionalizam i »svemoć ideja« — sve pojave koje psihanaliza teško može da uzme kao ciljeve, pošto njena vokacija jeste upravo to da ih, uz pomoć analize, svede jedino na nameru da ih leči. Zauzvrat, kada je izbor bio izmenjen tako da su svesno, princip stvarnosti ili *Ja* zauzimali u potpunosti prednji deo analitičke scene, frojdovska misao se svodiла u isto vreme na ništa, pošto su je spuštali na psihologiju ponašanja ili prilagođavanja, pri čemu je ona prepoznavala samo svoju najbjljutaviju karikaturu. Nije tačno da nema ispravnog stava izvan norme koju je ustanovio Frojd u svojim dokumentima i spisima (sličan zaključak bio je još uvek za svrstavanje među sumnjuva »preterivanja«), nego kriterijum u užem smislu nije u tome ili, bolje, nema kriterijuma, pravog i lažnog, koji ne prolazi kroz frojdovsku sumnju, jedino sposobnu da konačno ustanovi da li neki održiv intelektualni stav zadržava i psihanalitički potpunu pravovaljanost. Većina »skretanja«, zbgog kojih je Frojd morao da se brine, nisu bila sama po sebi ukaljana neistinom; mnoga su, čak, opravданo istraživala stvarno središnju tačku teorije, ali sva su grešila u težnji ka apsolutnom, totalitarizmu, ako se može reći, koji je činio neujednačenim frojdovskim organizmom i otvarao ga, a da se to nije videlo, ka konvencionalnim stavovima misli, uvek spremnim da ga se dočepaju. Po prirodi stvari, Adlerov »muški protest« i »volja za moć« nisu bili tako netačni da se nisu mogli prihvati bez pogreške u sudu; Frojd je, uostalom, bio daleko od toga da ih potcenjuje (pozno delo *Okončana analiza i neokončana analiza* pokazuje do koje mere je on bio njima zaokupljen); on nije morao kategorički da ih odbaci, pošto su oni, iznenadno zasecajući u složene i profinjeno uravnotežene pojmove, imali kao prvi efekat — a efekat ovde omogućava da se zaključi nameđa — da vrate analizu na psihologiju svesnog, drugačije rečeno, na preživelost neodređeno prerašenu u napredak. Isto tako, kada je Rank načinio od »traumatizma rođenja« osnovno psihičko iškustvo, koje je transcendovalo istoriju pojedinca, Frojd ga je najpre ohrabrio bez skrivenih misli (tim pre što je ideja poticala iz beleške u *Nauci o snovima*, koju nije imao razloga da porekne), ali na kraju mu je, ipak, bilo potrebno da objavi svoje nepoverenje i da pokaže kako je, u krajnjoj ana-

lizi, »traumatizam rođenja« bio još uvek oblik poricanja, jedno od onih preterivanja koja su, pošto su mnogo obećavala, obnavljala konvencionalnu psihologiju — u nekim prilikama »reakcionu« — u kojoj je dinamizam nesvesnog imao da igra još samo čisto formalnu ulogu. On je morao još da upozna nedaću ove vrste i s najvernijim i najgenijalnijim među psihanalitičarima prve generacije, sa Ferencijem, koji je, sledeći u tome strogo frojdovskim postupakom, htio da duboko usidri analitičko iskustvo u biologiju, ali je, kao toliki drugi, prevazišao svoj cilj i učinio da se čitava psihanaliza izlije u elementarni svet u kojem su njene osnovne tekovine — Edipov kompleks, kastracija i konflikti vezani za dinamiku nesvesnog — bili vremenom osudemni na propadanje. U toku borbe koju je Frojd morao da vodi i suviše često protiv svojih učenika, preterivanje je uželo mnoge oblike i sledilo više no jedan neočekivan put; u stvari, ono je moglo da se osloni na bilo koju tačku teorije, ali raznolikost sadržaja ne sme da prevari u jednoličnosti rezultata, ni originalnost autora u pokretu koji ih je nosio ka uspostavljanju nekadašnjeg režima misli. Neka je preterivanje stavilo sav naglasak na konstitucione činioce (Adler), ili na traumatizam koji se vraća do početaka života (Rank), ili na površinske anomalije karaktera (Hornaj), ili na preuranjeni datum Edipovog kompleksa (Melanija Klajn), tako da se glavni element edipovske organizacije, vezan upravo za specifičnost svoga doba, našao, u stvari, poništen — preterivanje je uvek povlačilo u istom poletu teško procenjiv napredak i izvesnu opasnost, korist možda trenutnu, možda trajnu ili iluzornu, ali svakako suviše skupo plaćenu.¹ Suprotno mišljenju prihvaćenom svuda pomalo, Frojd nije, u principu, suprotstavljao odbijanje svemu što se udaljavalo od njegove misli; i sam suviše sklon špekulaciji da ne bi bio zaveden i čak do, izvesne tačke, pod uticajem svojih najsmelijih učenika, on je često ostajao u isčekivanju — bio je to slučaj koji se tiče Junga i Ranka, na primer — bez sumnje duže nego što je duh autoriteta smatrao da je to dobro. A ono što ga je najzad obavezivalo na prekid nije bila njegova nepomirljivost, ni izvesna nepristupačnost idejama bližnjeg, čak ni temperament privržen, uprkos svemu, »zlatnoj sredini«, — iako ove crte, kojih njegov karakter nije bio oslobođen, sigurno nisu bile bez efekta na njegove odnose s onima koje je formirao — nego mnogo više eksperimentalna sigurnost da, bilo s koje strane dolazilo prekoračenje, ma koliko se zanimljivo, opravdano, to jest nadahnuto ono učinilo u trenutku, »suviše«, na kraju psihanalitičkog računa, uvek se plaćalo deficitom.

*

Ako je istina da je, u svim dobima i gde god se namislovalo, zanimanje za psihanalizu izdavalо do izvesne tačke odbijanja »komada istine«, čijim se nepriyatnim glasnikom načinio Frojd, šta je s njim danas u Francuskoj, dok frojdovska misao ili, tačnije književna aluzija na Frojda, izgleda da dominira s velike visine sve širim i širim delom intelektualnog života? Ako se držimo običnih kriterijuma uspeha, možemo reći da u ovom zemlji — koja je toliko zakasnila da ga primi i gde su najeminetniji intelektualci za psihanalizu pokazali najčešće samo ravnodušnost ili nerazumevanje — psihanaliza naglo preduzima blistavu odmazdu koja od početka do kraja menja njen položaj u svetu ideja. Dugo neznana među profesionalcima misli i, iz tog razloga, prognana u sektor specijalizacija, naime, medicinskih ekscentričnosti, evo kako je prešla u red glavnih disciplina, na koje svaka avangarda znanja smatra da je obavezna da se pozove, kao da bi da zajamči svoju sopstvenu ozbiljnost. »Vraćanje na Frojda« može da polaže pravo na ovaj uspeh, zahvaljujući kojem nema više novog spisa koji velikodušno ne plaća Frojdumu svoj danak u citatima; no, da li se upravo psihanaliza time koristi? Da li je to upravo onaj oblik misli, uvek nezadovoljan i uvek u kretanju, kojega upravo njegova priroda namenjuje kršenju svih konvencija, podrazumevajući tu i one koje uglavnom ostaju najnapredniji intelektualni i kulturni stavovi? Jedna stvar je, u svakom slučaju, sigurna: često prisustvo Frojdovog imena u spisima nema dejstva na običan poređak duha, koji se svuda javlja jednako poverljiv kao nekad u sopstvenom toku, jednako siguran u svoje norme, jednako malo u iskušenju, naročito da zameni svoj stari konfor sa stalnu analizu koja bi trebalo da bude njegova revolucija. No, Frojdovo ime, mnogo navođeno, ali s malo efekta, označava još samo jedan *pismovni autoritet* među ostalima, referenciju ili, manje više dobro postavljenu ilustraciju, ukratko, nešto kao odobrenje konteksta, koje ne obavezuje odlučno; ako Frojd može zaista da predstavlja učitelja, to je, pre svega, zato što je on prvi i dosad možda jedini kritičar naših intelektualnih autoriteta, koji u svakom trenutku podseća da su i najrazvijeniji, najrevolucionarniji među njima još uvek samo zaostatak starih verovanja, starih strahova, predrasuda. Ima tu, istovremeno, pojednostavljenja i preteranosti, naglašenog »suviše« koje je, kao uvek, samo protivna strana jednoga čutljivog

manje. Ako sudimo samo po ovom implicitnom, ali veoma aktivnom »suviše«, »vraćanje« nije tako daleko da ne bismo verovali u više ili manje heterodoksnu odstupanja koja su prouzrokovala velike i male svađe u pokretu. Geslo od kojeg on pravi sebi ime, srećno ili nesrećno, kako hoćete, ali svakako značajno, pokazuje, uostalom, drugi izgled tog »suviše« koje bi samo moglo da navede na razmišljanje; jer svako vraćanje pretostavlja udaljavanje, ne možemo se vratiti na Frojda, osim aко je ovaj bio narušen, ako je bilo kidanje između njega, autora napisanog dela u kojem su učvršćeni zakoni psihanalize, i celine psihanalitičke tradicije, čiji je on inicijator i koju su primili, preneli i predavali drugi, iz generacije u generaciju, nerazmrsivo pomešanu sa živim delom njegovog dela. Razume se, takvo kidanje je samo po sebi veoma shvatljivo, još bi trebalo sazнати где, kada i zašto se ono dogodilo i moglo da traje; da li ga valja pripisati ličnostima, nizu događaja ili tajanstvenom prokletstvu. Tada se međutim, »vraćanje« prečukuje, što upućuje na verovanje da ono vidi, između Frojda i svih onih koji su ga sledili, ne baš relativna neslaganje, nego nešto kao nesnošljivost ili urođenu raznorodnost, a to bi ostavilo pronašlača psihanalize u nenarušavanju samoci. Umetno brojnih veza recipročnosti, koje istorija potvrđuje, ovde, kao i drugde između pronašlača i nauke koju je zasnovao, postoji od sada još samo jedna alternativa što vodi ka usiljenom izboru: to je Frojd ili psihanaliza, sam Frojd protiv psihanalize uzete u bloku, u svoj njenoj medicinskoj, društvenoj, humanoj, intelektualnoj akciji. Iz ovog »ili...ili«, koje je, za zaступnike »vraćanja« uvek bilo presećeno rđavim krajem — bila je to psihanaliza bez Frojda, dakle, protiv Frojda i njegovog pravog duha — proističu druge alternative, izvori brojnih ekstremnih izbora; pošto je frojdovski tekst jedini autoritet, pojam teksta i pojama iskustva postaju protivrečni, komentari se suprostavljaju psihološkom realizmu, teorija praksi, oblik suštini (put ortodoksije, kaže Žak Lakan, zove se: stil) (*Spisi*, izd. Sej, str. 458). U ovom perspektivi, čiji vidokrug više ništa ne zatvara, psihanaliza, koju je Frojd definisao *a manina* kao »medicinski proces koji teži da izleči izvesne oblike nervoznosti (neuroza) uz pomoć psihološke tehnike« (*Das Interesse an der Psychoanalyse*, G. W., t. VIII, str. 391), najednom je oslobođena mučne potrebe da bude istovremeno teorija i praksa, misao i medicinski čin, intelektualna askeza za onog ko se njome služi i obećanje zdravlja za onog koji pati; jer njen prvi zadatak nikako nije da izleči, ona ima još samo da bude tumač specijalne gramatike, da odgoneta rukopis ili rebuse, da bi ih suočila sa zagonetkama koje čovek postavlja svuda u ostvarenjima svoga duha; budući da ostavlja daleko iza sebe laboratoriju bez presedana, u kojoj je Frojd tražio svoj »komad istine«, psihanaliza se ne bavi više onim što se u njoj nalazi, nego onim što se o njoj kaže, tada doživljeno nesvesno ustupu место pisanim i govorenim nesvesnom, seksualnosti, izmišljeni carstvu psihologije, pročišćava se da bi ušla u poetiku. Meso, krv, rodoškrvnuće, kastracija i ubistvo tu više nisu verovatni u stvari, u njima valja videti samo figure, načine kazivanja koje ne bi trebalo bez naivnosti kompromitovati s bilo kojim stvarnim. Tako se nova ortodoksija, sa svoje strane, štiti protiv skandala da bude ono što je Frojd shvatio, tako strogo doslovce i, metodama vremena, dostiže ili teži da dostigne isti cilj kao i mnoštvo hereza prošlosti. Istina je da ona u tome uspeva zaista nečuvenim zaobilazeњem: Frojdovim imenom, zahvaljujući kojem se psihanaliza izgleda nada da će se najzad oslobođiti sebe same ili, makar, odložiti svoj najteži teret.

Samo se po sebi razume da ja čak ni ovde ne dotičem važan problem Frojdovih odnosa s njegovim učenicima, što bi bilo moguće jedino analizom zainteresovanih i uputilo bi razmišljanje u sasvim drugom pravcu. Ovde su, opet, motivi isto tako raznoliki i složeni kao što su i determinacije individualne, ali jednolične što se tiče rezultata. Govoreći Frojudu: »Verujete li vi, dakle, da je za mene tako veliko zadovoljstvo da proveđem čitav svoj život u vašoj senci?« (nav. delo), Adler je bez sumnje iskreno izrazio ono što se mnogi drugi nisu usuđivali sebi da priznaju.

¹ Frojd je više puta izrazio tu ideju. Jednog dana je upotrebio metafizička i filozofska produženja, koja su htjeli da daju psihanalizi, s »pitanstvom bez alkohola«, kojega je on zaista mogao da se liši. Videti: L. Binsvanger, *Einführung in Sigmund Freud*, Bern.

² Videti, povodom ovoga, razmenu pisama između Frojda i Bretona, objavljenu kao dodatak Bretonovim *Spojenim sudovima*. Breton nije poimao da je autor *Nauke o snovima* mogao da glasa za transcedentnost oniričkog fenomena; Frojd, zauzvrat, nije shvatao da je njegova knjiga ikad mogla da opravda slično tumačenje, u njegovim očima sasvim apsurdno. Ne može se zamisliti potpuniji nesporazum.

³ Videti: *Geschichte der psychonalytischen Bewegung*, G. W., t. X, str. 44—113 i E. Glover, *Frojd ili Jung?* U. F.